

کتابنامه

نگاهی نو به معماری و شهرسازی ایران و جهان

سال دوم، شماره چهاردهم، اردیبهشت ۱۳۹۵

۱

میدان نقش جهان: جلوه تمدن ایرانی

اشتهار و معروفیت آن به عنوان یک اثر ایرانی، سلامت نسبی و عدم تغییرات اساسی در ساختار و عناصر اصلی آن نسبت به زمان ساخت میدان و همچنین انتساب مذهب تشیع می‌باشد. به این ترتیب میدان نقش جهان از جهات متنوعی به عنوان عنصر شاخص هویت معماری و شهری تمدن ایران در دوره اسلامی ایفای نقش می‌کند.

عناصر اصلی پیرامون میدان نقش

جهان

بدنه میدان: قبل از ذکر عناصر پیرامونی، بی‌مناسبت نیست تا به بدنه میدان به عنوان جامع و در برگیرنده عناصر مورد نظر، اشاره‌ای اجمالی به عمل آید. بدنه سازی میدان واجد ویژگی‌های فرهنگی و مبین نکات معنوی و ارزش مندی است که نباید از آن غفلت کرد.

این مجموعه به انضمام نوع و جنس و رنگ و مصالح، احساس حضور در طبیعت را به ناظر القا می‌کرد. علاوه بر بازشو مغازه‌ها و ایوان فراز آنها که دهها بار تکرار می‌شده‌اند، جلوه و یادآوری از "ذکر" بوده‌اند.

این میدان که تاریخ بنای آن حدود ۱۰۱۱ هجری قمری می‌باشد، حدود ۵۱۰ متر طول و ۱۶۵ متر عرض دارد. ایده طراحی و ساخت میدان نقش جهان در زمان شاه عباس اول در جنوب غربی شهر اصفهان به عنوان مرکز شهر مطرح و به مورد اجرا گذاشته شد. این مرکز در واقع، سامان دادن ایده وحدت و ارتباط با فعالیت های اصلی جامعه تحت لوای دین را تجلی کالبدی می‌بخشد. این فعالیت ها که نمادهای اصلی آن: عبادت، آموزش، سیاست، تجارت، تولید، ورزش، تفریح بودند، جملگی در کناره یا میانه میدانی شکل گرفتند که میدان نقش جهان نامیده شده و بعدها به عنوان هویت شهر اصفهان و هویت تمدن دوره اسلامی ایران شناخته و مشهور شد.

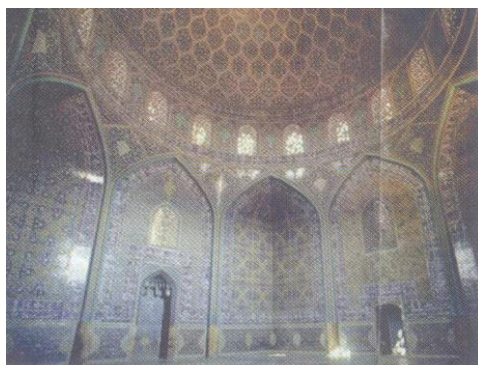
برخی جلوه‌های هویتی میدان نقش جهان

عوامل بسیاری را به عنوان جلوه‌های هویتی میدان نقش جهان در زمان خود، بعد از آن و تاکنون می‌توان ذکر کرد که اهم آنها عبارت از: ارزش‌های اسلامی و به ویژه ارزش‌ها و مبانی ماخوذ از مذهب تشیع، ویژگی‌های کالبدی و مخصوصا وسعت میدان و عناصر جداره آن،

در میان شهرهای ایران اصفهان، همچون جواهری است که با گذر قرن‌ها هنوز درخشش و شکوه خود را حفظ کرده است. اصفهان تجلی کاملی از فرهنگ ایرانی-اسلامی می‌باشد. هفت‌گلو داشت اصفهان گرامی باد...

نورگیری‌های ساقه گنبد به درون می‌تابد چون شعاع‌های خورشید هستند که از روزنه‌های شبکه مقابل نورگیرها، آسمان را با تزئین ستارگان تداعی می‌کند. حرکت از مکعب (زمین) تا مرکز گنبد که به صورت ستاره‌ای ظاهر می‌شود. در واقع به زیبایی و متانت، گرایشی از ماده به تجرد و حرکتی از خاک به افلاک و از زمین به آسمان را یادآوری می‌کند که نمونه‌ای بارز از ویژگی هنر ایرانی یعنی "تجردگرایی" است.

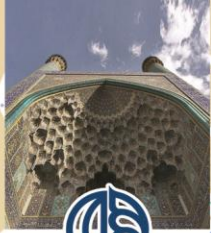
مسجد امام: یکی از ویژگی‌های بارز آن عدم احساس چرخش محور میدان به سمت قبله از طریق هشتی ورودی و راهروهای جانبی آن هنگام ورود به مسجد است که به صحن زیبای آن می‌رسد. با ملاحظه این مسجد اولین سوالی که مطرح می‌شود این هست که: چرا چنین شده و چرا محور مسجد نسبت به محور میدان چرخیده است؟ پاسخ: معرفی و متبادر شدن جهت بنیادین در دین اسلام (جهت قبله) به ذهن می‌باشد. از جانب دیگر، با عنایت به سلطه فیزیکی مسجد به همه شهر در زمان خود،

مسجد شیخ لطف الله: این مسجد در ضلع شرقی میدان و مقابل کاخ عالی قاپو قرار گرفته است. یکی از وجوه تمایز این مسجد با سایر مساجد کارشی‌کاری‌های معرق داخل و خارج و کتیبه‌های عالی آن به خط علیرضا عباسی است. رنگ زمینه کاشی‌کاری‌ها که در سایر مساجد غالباً آبی است در این مسجد به رنگ نخودی می‌باشد. این مسجد با مکعبی که به زمین می‌ردس و نماد عالم ماده و زمین است، با گنبدی بر فراز آن مکعب که به مثابه آسمان عالم تجرد بر زمین سایه افکنده و آن را در بر گرفته است. در نماهای خارجی هود القای بی‌جهتی در عالم خاک می‌کند و آسمان را نشان می‌دهد. اما درون مسجد نیز ضمن آن که احساس در مرکز بودن و زیر آسمان قرار داشتن را به انسان القا می‌کند، با محراب زیبای خویش که مقابل ورودی قرار گرفته، جهت قبله را که سوی نیایش و عبادت است نشان می‌دهد.

گنبد زیبایی بر مکعبی زیبا، نمادی است از آسمان که زمین را در بر گرفته و انواری که

ملاحظه چهار گلدسته‌ای که دو به دو در یک صفحه قرار گرفته‌اند و صفحات حاصل نسبت به هم چرخش دارند، اهل شهر را به جهت قبله متذکر نموده است و از همه شهر، دریافت و شناسایی جهت قبله را برای همگان ممکن می‌نماید.

بازار: در وسط ضلع شمالی میدان فرورفتگی نسبتاً وسیع جلوخان وجود دارد که در میان آن به محاذات ورودی مسجد امام (در ضلع جنوبی)، سردر بازار قرار دارد که کماکان بر این نکته اصرار دارد که دنیا و آخرت به معنای خاصی که اسلام برای آنها تعریف می‌کند از هم تفکیک ناپذیرند. شاید به همین دلیل است که میدان را با همه ویژگی‌های معنوی اش بازار احاطه کرده است. در بازار نیز متناوباً ورودی مساجد و مدارس خودنمایی می‌کنند و حتی عنصر اصلی ارتباط دهنده عناصر معنوی میدان، بازاری است که پیرامون میدان را احاطه کرده است.

کاخ عالی قاپو: این عمارت که در حدود یک سوم جنوبی ضلع غربی میدان و مقابل مسجد شیخ لطف الله قرار گرفته است، گذشته از ویژگی‌های کالبدی و فنی اش، عمدتاً پذیرای سفرای بیگانه بوده است. از جانب دیگر، استقرار عالی قاپو در غرب میدان را می‌توان دلیلی بر تاکید زیرکانه طراح میدان برای نمایش افول قدرت مادی و دنیایی (و غروب آن) دانست و این درست بر عکس مسجد شیخ لطف الله است که در سمت شرق و در جهت طلوع نور قرار دارد.

در خاتمه

با عنایت به آنچه گذشت، می‌توان میدان نقش جهان را با ویژگی‌های خاص کالبدی‌اش، با عناصر چهارسوییش، با سازمان فضایی‌اش، با معانی معنوی‌ای که به ذهن ناظر القا می‌نماید، با تاریخش، با معروفیتش، با هنرها و صناعات و فنونی که در ایجادش به کار گرفته شده، با نقشی که به عنوان یک فضای شهری منحصر به فرد ایفا می‌نماید، با همه صفات و ویژگی‌های باطنی و ظاهری‌اش و با زیبایی‌اش، به عنوان عامل بارز هویتی تمدن ایرانی معرفی کرد. این عامل هویتی، هم به جهان بینی و تفکر و دین و فرهنگ ایران و ایرانی اشاره می‌کند، هم نمایشی از توان علمی و هنری ایرانیان است، هم به جامع‌نگری ایرانیان در زندگی و شیوه زیستشان اشاره می‌کند و هم این‌که می‌تواند در مقایسه با فضاهای شهری سایر تمدن‌ها، به عنوان اثری یگانه، که اصیل است و مقلدانه نیست، معرفی شود.

میدان نقش جهان از نگاه اندیشمندان و مورخان

آدام اوله آریوس در رابطه با میدان شهر اصفهان می‌نویسد: میدان شهر عریض است و هفتصد قدم طول و در حدود دویست قدم عرض دارد. در غرب میدان طاق نماهای زیبا و یک شکلی ساخته‌اند که اختصاص به زرگری و جواهرسازی دارد و جلویشان درخت کاشته‌اند.

در شرق، طاق نماهای عریض‌تری هست که در آنجا طبل و سرنا می‌نوازند. در جنوب میدان، مسجد صاحب الزمان (عج) و در شمال بازار است و در وسط میدان مسابقات ورزشی انجام می‌شود (آریان پور، ۱۳۵۳: ۵۱).

پی‌یترو دل‌واله: اطراف میدان نهر پر آبی جاری است که در وسط آن سنگ‌هایی برای رفت و آمد پیاده‌ها قرار داده‌اند و بین این نهر و دکان‌ها به خط مستقیم پر شاخ و برگ و یکسان کاشته‌اند که چند وقت دیگر، وقتی برگ‌های آن‌ها بروید، به نظرم زیباترین منظر عالم را تشکیل خواهد داد (به نقل از هنرفر، ۱۳۶۳: ۵۸۵-۶).

شاردن: نهر دور میدان با آجر یا آهک سیاه که از سنگ سخت‌تر است ساخته شده است. این نهر به عرض ۶ پا و ازاره‌های آن از سنگ سیاه و پیاده‌رو آن به اندازه‌ای است که چهار نفر به آسانی می‌توانند روی آن پهلوی یکدیگر حرکت کنند. بین این نهر و اطاق‌های اطراف میدان فضایی به عرض ۲۰ پا وجود دارد.

منبع: نقی زاده محمد، ۱۳۸۶، ادراک زیبایی و هویت شهر در پرتو تفکر اسلامی (برگرفته از صفحات ۳۸۳-۴۰۰).